

В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ, З. У. ШВЕДАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

АДЛЮСТРАВАННЕ ЧАСАВЫХ ПАРАМЕТРАЎ У БЕЛАРУСКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ З КАМПАНЕНТАМ *ДЗЕНЬ*

У артыкуле на матэрыяле выяўленых у беларускай мове фразеалагічных адзінках з кампанентам *дзень* праводзіцца іх аналіз і даецца інтэрпрэтацыя іх вобразаў, складнікаў і, як правіла, апорнага кампанента *дзень* як часовай адзінцы цыклічнай разнавіднасці, што пераасэнсоўваецца ў складзе фразеалагізмаў як другасных адзінак і як адзінак часовага кода культуры беларусаў і найбольш як эталонаў, стэрэатыпаў уяўленняў чалавека пра час і сябе.

Час з’яўляецца важным складнікам і неад’емным атрыбутам усяго існага на зямлі, у тым ліку і найперш жыцця чалавека. Цікаvasць да гэтай унікальнай катэгорыі быцця чалавека была і застаецца адной з актуальных, пра што можа сведчыць яе вывучэнне ад старажытнасці да нашага часу і з пэўнымі вынікамі ў кожны перыяд і ў розных галінах, асабліва ў матэматыцы, фізіцы, хіміі, астраноміі і інш. Сказала сваё слова і лінгвістычная навука, асабліва пра час як граматычную катэгорыю, але тут яшчэ многае чакае свайго вывучэння, асабліва з улікам дзеяння ў навуцы антрапацэнтрычнай парадыгмы ўвогуле і вызначэння часу як кагнітыўнай катэгорыі, як складніка моўнай карціны свету і лінгвакультуралагічнага пазнання пэўнага народа.

Выключная роля ў вызначэнні і характарыстыцы культуры народа належыць катэгорыі і паняццю часу. Сувязь культуры і часу лічыцца адным з важнейшых паказчыкаў жыцця чалавека. У гэтых адносінах слушнымі з’яўляецца наступныя словы А. Я. Гурэвіч: “Мала знойдзецца такіх паказчыкаў культуры, якія ў такой ступені характарызувалі яе сутнасць як разуменне часу. У ім увасабляецца, з ім звязана светаадчуванне эпохі, паводзіны людзей, іх свядомасць, рытм жыцця, адносіны да рэчаіснасці” [2, с. 15].

Зразумелым таму з’яўляецца зварот да такіх вербальных знакаў мовы і культуры, як фразеалагічныя адзінкі (далей ФА) з кампанентам-найменнем адрэзкаў часу, якія надзвычай цікавыя з пункту гледжання месца і ролі іх як праваднікоў культуры, як пэўных сімвалаў, эталонаў, стэрэатыпаў, як сродку праяўлення часовага кода культуры, выражэння ацэнкі і выяўлення каштоўнасці тых рэалій, што знайшлі сваё найменне такім спосабам. Выбар ФА як аб’екта вывучэння абумоўлены тым, што яны адлюстроўваюць найбольш важныя аспекты жыцця, прыкметныя з’явы рэчаіснасці, матэрыяльнай і духоўнай культуры народа-стваральніка і носьбіта гэтых адзінак. А гэта азначае, што ФА з’яўляюцца важнай крыніцай нацыянальна-культурнай інфармацыі. Высокая інфармацыйная змястоўнасць гэтых моўных сродкаў кожнага народа абумоўлена іх другаснасцю наймення з’яў, перадачай таго абагульнення жыццёвых назіранняў і сацыяльна-гістарычнага вопыту народа, выражэння спосабу мыслення, перадачы маральнага вопыту, сістэмы каштоўнасцей народа ад пакалення да пакалення. Гэтыя ўласцівасці звязаны з іх узнікненнем у мінулыя часы, калі ад слоўнага выражэння патрабавалася лёгкасць узнаўлення і трываласць замацавання вопыту людзей, дзякуючы чаму ФА з мінулых часоў дайшлі да нашага часу.

У межах артыкула засяродзім увагу на ФА з кампанентам *дзень*, крыніцай якіх паслужыў “Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы” І. Я. Лепешава [5] і якіх у ім метадам суцэльнай выбаркі выдзелена больш за тры дзясяткі адзінак, што дазваляе канстатаваць даволі высокую частотнасць ужывання кампанента *дзень* у складзе ФА беларускай мовы. А гэта ў сваю чаргу азначае, што адбор кампанента *дзень* пры ўтварэнні ФА абумоўлены высокай значнасцю паняццяў, абазначаных словам *дзень*, наданнем гэтаму слову ролі сімвала.

Мэта вывучэння ФА з кампанентам *дзень* – устанавіць рэпрэзентацыю канцэпту ‘час’ сродкамі ФА з выдзеленым кампанентам і звычайны для беларусаў характарыстыкі і параметры часу, выявіць змест інтэграцыі мовы і культуры, даць «расшыфроўку» культурнай інфармацыі, «закадзіраванай» у семантыцы, кампанентах, вобразах фразеалагізмаў.

Лексема *дзень* у беларускай літаратурнай мове выкарыстоўваецца ў наступных значэннях: 1) ‘частка сутак, час ад усходу да заходу сонца; ад раніцы да вечара’; 2) ‘суткі, прамежак часу ў 24 гадзіны’; 3) ‘дакладна вызначаны тэрмін, дата, прысвечаная якой-н. падзеі, святкавання чаго-н.’; 4) толькі мн. (дні, дзён) ‘пэўны час, перыяд жыцця’ [9, с. 167]. Як відаць, назоўнік *дзень* служыць сродкам вымярэння часу рознай працягласці – светавога часу сутак, сутак працягласцю 24 гадзіны, таго дакладнага часу ажыццяўлення ці вызначэння чаго-небудзь, які ўсё ж характарызуецца пэўнай працягласцю дня як даты ці дзён як сродку вымярэння працягласці пэўнага часу чаго-небудзь.

Што датычыць фразеалагізмаў, то, як вядома, у фразеалогіі назіраецца семантычная няпэўнасць і абагуленасць, калі значэнне кожнай ФА ўтрымлівае максімальную ступень абагуленасці і нават можа выражаць пэўную “долю няпэўнасці” [4, с. 73]. Разам з тым моўная семантыка ФА дапаўняецца культурнай, якая становіцца зразумелай паводле ўспрымання чалавека ў той ці іншай прасторы яго ведаў, уяўленняў, асацыяцый, тых каштоўнасцей, якімі валодае носьбіт мовы. І таму зразумелым становіцца той факт, што такія абстрактныя паняцці, як вызначэнне хуткасці выканання чаго-небудзь, паступовасці, пастаянства, працягласці ажыццяўлення чаго-небудзь, вымярэнне ўвогуле перыяду, вежаў жыцця чалавека і інш. выражаецца з дапамогай устойлівых выразаў з кампанентам *дзень*, якія пераасэнсоўваюцца, ці фразеалагізуюцца, у выніку чаго кожная новая адзінка набывае новае значэнне, якое ў большасці звязана ўсё ж з часам і ўяўленнем пра яго існаванне як паказчыка прыкмет дзеянняў, жыцця чалавека. Менавіта ў семантыцы, вобразах гэтых другасных адзінак закладзена ўяўленне пра пэўныя часавыя параметры: працягласць, лінейнасць, аднакіраванасць, беззваротнасць, лакальнасць, сувязь з рухам, прычыннасцю як разнастайнымі характарыстыкамі часу.

Так, ФА *гэтымі днямі* і сінанімічная ёй *на <гэтых> днях* служаць для абазначэння двух супрацьлеглых паказчыкаў часовага вымярэння і ўяўлення пра выкананне чаго-небудзь ва ўзаемасувязі часу і прасторы: у самы бліжэйшы час у будучым, калі што-небудзь будзе зроблена (*Клава, я гэтымі днямі зусім, назаўсёды адгэтуль выеду.* К. Чорны; *Вось на гэтых днях павінен адбыцца паўторны... сход дэлегатаў.* Ц. Гартны), і ў самы бліжэйшы час у мінулым, калі што-небудзь было зроблена (*Тадору гэтымі днямі пазвалі, і больш яна ў камеру не прыйшла.* С. Баранавых; *Прыезджаў жа на днях прадстаўнік з камбіната, прасіў паскорыць.* А. Кудравец).

Адбор лексемы *дзень* як аднаго са сродкаў і спосабаў вызначэння пэўнага і вядомага вымярэння часу чалавек скарыстоўвае для ўтварэння новых адзінак часу, праўда, пры гэтым ён ідзе ад уяўлення пра канкрэтна вядомую яму частку сутак, што цягнецца ад усходу да заходу ці ўвогуле доўжыцца працягласцю ў 24 гадзіны, да ўяўлення пра абстрактны час, перыяд часу, што прайшоў, ідзе ці будзе ісці ў будучым, або да такіх абстрактных паняццяў, як мінулае, сучаснасць і будучае. І гэта дасягаецца спалучэннем прыметнікавых кампанентаў з іх часткова захаваным значэннем і з іх уласцівасцю метафарызаваць словаспалучэнне з назоўнікавым кампанентам *дзень*, а ў выніку кожнае словазлучэнне фразеалагізуецца і набывае новае значэнне: *сённяшні /сягонняшні дзень* – ‘сучаснасць, сучаснае’ (*Аповесць – менавіта пра цяперашнюю нашу калгасную вёску, пра яе сённяшні дзень.* М. Гіль), *учарашні дзень* – ‘былое, мінулае’ і *заўтрашні дзень* – ‘блізкая будучыня’ (*Я не з тых, хто думае пра ўчарашні дзень. Я думаю пра заўтрашні дзень.* М. Гіль).

Цесна звязанымі з папярэднімі адзінкамі яшчэ дзве фразеалагічныя адзінкі. Гэта ФА жыць *адным /сягонняшнім /сённяшнім днём* ‘без клопату пра будучае, не задумваючыся пра наступствы, без разлікаў наперад’, якая суадносіцца з прыслоўем і выступае своеасаблівым правілам і ацэнкай жыцця для беларусаў, спалучаецца толькі з дзесловам жыць і служыць выражэнню негатыўных адносін і нават асуджэння такому спосабу жыцця ці, дакладней,

падказкай, нават указаннем, як не трэба жыць (*Збоку можна было падумаць, што Драгун жыўе без ніякага плана, стыхійна, сённяшнім днём*. У. Дамашэвіч). А яшчэ гэта дзеяслоўная ФА *шукаць учарашняга дня* ‘траціць час на бяссэнсавыя пошукі чаго-н.’, якая выкарыстоўваецца як жартоўны выраз і як спосаб выказаць адмоўнае стаўленне ці па крайняй меры іронію да такога віду дзейнасці чалавека (*А табе, Віктарка, параю: не шукай учарашняга дня. На ліха гэта*. В. Супрунчук).

У фразеалогіі беларусаў вызначаны не любы і кожны, а той перыяд часу, які найбольш складаны, цяжкі ў жыцці чалавека, на якім акцэнтуюцца ўвага ў выніку жыццёвага вопыту і гісторыі нашага народа, якому шмат прышлося перажыць, які добра ведае цяжкія часіны. І гэта абазначана словазлучэннем *чорны дзень* – ‘цяжкі, змрочны час для каго-н.’, пры ўтварэнні якога адметную ролю адыгрывае выбар прыметніка *чорны*, за якім замацавана адмоўная канатацыя, ці абрана тое найменне чорнага колеру, з якім традыцыйна ў беларусаў замацавана сімволіка смерці, жалобы (чорнае адзенне, павязка як знак жалобы), зла, ліха, бяды, варожасці (чорныя думкі, справы, ачарняць каго ці што, чорныя сілы, нячыстыя сілы), цемры, ночы ў супрацьлегласць святлу, дню, царства мёртвых, таго свету ў супрацьлегласць гэтаму, беламу, свету. А кампанент-лексема *дзень* як апорны складнік новай, другаснай, адзінкі спалучае сваё прамое значэнне – суткі як адзінка вымярэння жыцця і пры аб’яднанні з прыметнікам абагуленае ўяўленне пра любую частку ці нейкі перыяд у жыцці чалавека, што вызначаецца складанасцю, пэўнымі цяжкасцямі, бедамі і пад. (*Была ў Міхала нейкая капейка, але ж ён бярог яе на чорны дзень і аб тым, каб патраціць гэтыя грошы, не мог і думаць*. А. Чарнышэвіч).

Адметнасць уяўленняў чалавека пра час перш за ўсё звязана з рухам уперад, без звароту, але пры гэтым адзначаецца цыклічнасць, што, відавочна, абумоўлена заканамернасцямі ў прыродзе, калі адна пара года змяняе другую, а затым зноў ідзе паўтор; ці калі дзень змяняе ноч, за раніцай ідзе поўдзень, які змяняецца вечарам і інш. Гэта выразна відаць і адносна дня: як адзін дзень змяняе другі паводле, з аднаго боку, такога лінейнага паказчыка працякання часу і, з другога боку, такога цыклічнага паказчыка змены дзён адзін за другім, паўтору іх, так і ўяўленне пра такія абстрактныя паняцці адносна прыкмет, якасцей дзеяння чалавека, як паступова, з кожным новым днём даводзяцца праз ФА з паўторам аднаго і таго ж кампанента *дзень*: *дзень ада дня, дзень за днём, з дня на дзень, з дня ў дзень* (*Дзень ада дня ўсё больш і больш давала сябе знаць надыходзячая вясна*. П. Галавач; *Дзень за днём прызвычаіўся Мішка да вайскавай службы*. І. Мележ; *3 дня на дзень у зале ўсё больш пустых крэслаў*. І. Мележ; *3 дня ў дзень з начлегамі цяжэй*. Я. Колас). А яшчэ гэта ўяўленні пра паўтаральнасць, ці абстрактныя паняцці ‘штодзень, штодзённа, безупынна’, якія даводзяцца праз такія выразы з паўторам кампанента *дзень*, як ФА *дзень ада дня, дзень за днём, дзень пры дні; дзень у дзень, з дня ў дзень* (*Ты гары, рвіся дзень ада дня, з цямна да цямна, а ёй – хоць бы што!* І. Мележ; *Сядзець дзень за днём, адной-адзінюткай у хаце ля самай вады ды чакаць, калі мой любы вернецца, мокры ды галодны?* В. Вольскі; *Дзень пры дні адна, як той таўкач, сноўдаюся па хаце, і слоўца няма каму сказаць*. С. Грахоўскі; *Амаль два тыдні дзень у дзень збіраліся куранёўцы на грэблі, капалі канавы, цягалі галлё, вазілі, раскідалі зямлю*. І. Мележ; *Праўда, потым яда трохі прылася, што ўсё адно і адно з дня ў дзень*. М. Гарэцкі), пра пастаянства, што даводзіцца праз ФА *і дзень і ноч*, дзе ахоплены два паказчыкі сутак як вобраз і ўяўленне пра ўвесь час сутак увогуле і іх пастаянства існавання і змены адно за другім. Як відаць, паўтаральнасць – гэта адметнасць уяўлення чалавека пра час, гэта своеасаблівае кола, калі кругазварот жыцця выяўляецца праз паўтор.

Утвораныя з даўніх часоў ФА з кампанентам *дзень* служаць і для абагуленага выражэння і ўяўлення пра пэўны час працягласці жыцця чалавека і пэўныя вехі яго вымярэння. Гэта празрыстыя паводле сваёй матывацыі ФА *на схіле дзён /жыцця ‘ў глыбокай старасці’* (*Вось і цяпер, на схіле дзён, душу ўспамін кранае нечакана, калі раптоўна рве кароткі сон забыты голас мілай і кажанай*. А. Звонак) і *дні злічаны ‘каму-н. засталася зусім нядоўга жыць’* (*Так будзе лепш і табе, і мне, бо цягнуцца табе да Дубіны няма сэнсу – дні яго злічаны, так ці іначай*. Я. Колас), дзе кампанент-лексема *дзень* скарыстана ў форме множнага ліку і часткова

захоўвае сваё значэнне – ‘пэўны перыяд жыцця’. Нездарма, даследчыкі адзначаюць: «Нягледзячы на розную ступень аслабленасці самастойнага лексічнага значэння, абмежаваныя магчымасці рэалізацыі граматычных формаў, слова, якое ўваходзіць у склад фразеалагічных адзінак (далей ФА), не страчвае сувязі з лексіка-семантычнай сістэмай мовы. Асабліва выразна гэта сувязь праяўляецца ў ФА з матываваным значэннем. Матываванасць значэння ФА можа вызначацца і значэннем аднаго з кампанентаў устойлівага спалучэння» [3, с. 28].

Цікавыя з такой жа формай ужывання лексемы *дзень* і дзве сінанімічныя аднаструктурныя ФА *да канца <сваіх> дзён* і *да скону дзён* ‘да самай смерці’, якія паводле кампанентнага складу даводзяць пра ўвесь перыяд да канечнага часу жыцця чалавека, а паводле свайго абмежаванай валентнасці, паколькі ФА спалучаюцца толькі з дзеясловамі помніць, верыць, заставацца і пад., пра ўвесь перыяд, час існавання чаго-небудзь (*Да канца сваіх дзён помніць будзеце – я праўду сказала. В. Якавенка; У нас, у гарах, жанчына верная свайму каханню да скону дзён. А. Савіцкі*).

Кампаратыўная ФА *як божы дзень*, якая суадносіцца з прыслоўем і спалучаецца з прыслоўямі ясна, зразумела ці з прыметнікамі ясны, зразумелы і выкарыстоўваецца са значэннем ‘абсалютна, гранічна, вельмі добра. Пра што-н. бяспрэчнае’, адрасуе нас яшчэ і да рэлігійнага кода культуры праз кампанент *божы*, які сімвалізуе тое, што ідзе ад Бога, а таму яно высокае, духоўнае, каштоўнае, яно не можа выклікаць сумнення. Да таго ж яшчэ кампанент *дзень* у складзе ФА захоўвае сваё “светавое” значэнне: днём светла, усё відаць выразна, ясна, а таму нельга ні з чым збытаць. Як вынік, фразеалагізаваны кампаратыўны выраз, што абавязаны Ветхаму Завету як крыніцы яго паходжання, набыў ролю эталона, той меры, высокай ступені яснасці, зразумеласці чаго-небудзь (*Што з гэтага дома, умеючы, можна больш мець прыбытку, дык гэта ясна як божы дзень. К. Чорны; Некаторыя лічаць, што архітэктары плаваюць у воблаках і ўскладняюць ясныя як божы дзень задачы. І. Шамякін*).

Узгадаем тут і выклічнікавую ФА *дзень добры! ці добры дзень!*, якая звычайна скарыстоўваецца як прывітальны зварот пры сустрэчы людзей днём і ўзыходзіць да пажадання добрага жыцця, добрых дней жыцця, якімі вымяраецца ўвогуле жыццё чалавека. Цікава адзначыць, што такога тыпу выразы ўласцівы многім народам, напрыклад: ням. *Guten Tag!*, фр. *Bon jour!*, англ. *Good day!*, ісп. *Buenos dias* як скарачэнне поўнага выразу *Buenos dias nos de Dios!*, што літаральна абазначае “Добрыя дні няхай дасць нам Бог!” [1, с. 184].

Дзве ФА ўтвораны з выкарыстаннем дзвюх розных лексем-кампанентаў як зыходных адзінак вызначэння часу. Гэта найперш два складнікі сутак – дзень і ноч. Так, у аднаструктурных ФА *ні днём ні ноччу* ‘ніколі, увесь час’ і *ні дня ні ночы* няма, не было, не будзе ‘ні хвіліны спачыну, перапынку ў працы, занятках і пад.’ адна частка сутак дзень дапаўняецца другой – ноч, у выніку чаго ўзнікае ўяўленне пра няспыннасць часу, яго поўны ахоп, што можна было б назваць словам суткі як адзінкі вымярэння часу, роўнай 24 гадзінам, ці працягласцю дня і ночы [10, с. 67] (*Масавыя экзекуцыі не спыняліся ні днём ні ноччу. М. Лынькоў*) ці пра адсутнасць перадыху ў часе рабоце (*Жніво пачынаецца, ні дня ні ночы не будзе. І. Мележ*).

А яшчэ гэта два кампаненты-паказчыкі светавой часткі сутак – яе працякання і завяршэння – дзень і вечар (*вечар* – ‘час сутак ад канца дня да надыходу ночы’ [8, с. 485]). Як вядома, прызнанне за днём той часткі сутак, што звычайна адводзіцца і звязана з працоўнай дзейнасцю чалавека, вядзе да неабходнасці вобразнага выражэння адносін да гэтай працы чалавека, выказвання ацэнкі якасці яе ажыццяўлення, што з’яўляецца, як вядома, важнейшым стымулам для ўтварэння фразеалагізмаў. У выніку ўзнікаюць новыя адзінкі мовы, прызначаныя для ўсведамлення і засваення правіл і норм, выпрацаваныя і прызнаныя адносна ацэнкі працы ў беларусаў, для якіх праца чалавека і яе ацэнка – важнейшыя паказчыкі і ўласцівасці жыцця беларусаў. Праўда, у сувязі з перавагай у фразеалогіі адмоўнага ці існавання вядомага кіравання да негатыўнага полюса ацэнкі (станоўчае, добрае ўспрымаецца як норма, а адмоўнае патрабуе ўвагі) выразы *абы дзень да вечара* і *абы дзень адбыць* набылі агульнае значэнне ‘як папала, нядбала, без ахвоты і старання’, якія, несумненна,

даюць адмоўную ацэнку, выяўляюць негатыўную канатацыю, даводзяць, як не трэба працаваць (*Муляры ў нас зарабляюць нядрэнна... А хто працуе **абы дзень да вечара**, дык самі ведаеце...* Р. Няхай) і *абы дзень адбыць* (*Мала, мала кладзеш [бярвення на воз], Сямён, гэта ж зусім лёгка... Усё каб дарма грошы браць, **абы дзень да вечара адбыць***. П. Галавач), «дзе “вымяральнікамі” абьякавасці і адсутнасці ахвоты і старання ў працы абраны найменні часавай працягласці выканання працы – дзень у яго працягласці да вечара» [6, с. 49]. І тут выключную ролю адыгрывае першы кампанент-складнік – часціца *абы*, якая выражае дадатковае сэнсавае адценне наступных слоў-кампанентаў ФА (параўн. аднаструктурную марфему ў складзе вытворных слоў *абы-хто, абы-што, абы-дзе, абы-куды* і інш.). ФА *абы дзень да вечара* набыла ролю эталона, ці той меры, якая служыць сродкам вызначэння абьякавасці, нядбаласці, нядобрасумленнасці ў працы, а ФА *абы дзень да вечара адбыць* перадае стэрэатыпнае ўяўленне беларусаў пра абьякавасць выканання працы.

А вось у ФА *не па днях, а па гадзінах* расці, развівацца, павялічвацца, за якой замацавана значэнне ‘вельмі хутка’ і якая, як і папярэднія ўсе адзінкі з кампанентам *дзень*, суадносіцца з часавым кодам культуры і выступае знакам культуры, скарыстана проціпастаўленне двух тыпаў адзінак часу, якія выразна вызначаюцца сваёй рознай працягласцю яго вымярэння. У аснове ФА ляжыць метафара, якая з’яўляецца найбольш моцным стылістычным прыёмам і якая не толькі фарміруе паняцце пра хуткасць працякання часу, але найперш вызначае спосаб мыслення чалавека, адлюстроўваючы аналогію і выяўляючы асацыяцыю паміж хуткасцю як невядомым паняццем і паняццямі са сферы часу, што служаць яе прадстаўленню як ужо вядомага, асвоеннага чалавекам. ФА *не па днях, а па гадзінах* абавязана запазычанню з рускай мовы як вядомаму выразу з “Казкі пра цара Салтана” А. С. Пушкіна і выступае эталонам вызначэння хуткасці ў часавым вымярэнні працякання чаго-небудзь, ці, дакладней, высокай ступені інтэнсіўнасці яго праяўлення, што ў дэфініцыі адзінкі даводзіцца лексэмай *вельмі*. ФА, як правіла, выкарыстоўваецца ў адносінах да чалавека (*І на славу рос хлапчына, **не па днях, а па гадзінах***. А. Якімовіч; *Малады, здаровы, Чыгір напраўляўся **не па днях, а па гадзінах***. І. Гурскі), а адносна неадушаўлёных – раслін, будынкаў і пад. выкарыстоўваюцца ФА *як грыбы пасля дажджу* ‘вельмі хутка і ў вялікай колькасці’ і *як на дражджах* ‘вельмі хутка і добра’.

ФА *днём з агнём* не знойдзеш, не знайсці, пашукаць, што выкарыстоўваецца з двума значэннямі – ‘ніякім чынам, аніак (не знойдзеш, не знайсці каго-, чаго-н.)’ і ‘з вялікімі цяжкасцямі, прыкладаючы значныя намаганні (шукаць, пашукаць каго-, што-н.)’, утворана шляхам падбору сугучных паміж сабой слоў, што ўвогуле з’яўляецца характэрным для выбару гукавой абалонкі вобразных найменняў як сродку выражэння экспрэсіі, эмацыйнага ўздзеяння ў фразеалогіі (*Кавы ў горадзе **днём з агнём** было не знайсці*. У. Караткевіч). Акрамя таго, ФА суадносіцца з прыродным кодам культуры праз кампанент агонь, выбар якога невыпадковы, паколькі тут адбор гэтай лексэмы абумоўлены яе сімвалікай ‘святло’ з ліку шматлікай сімвалікі, замацаванай за гэтай лексэмай з даўніх часоў [7, с. 47]. У выніку ў складзе ФА фіксуем спалучэнне двух слоў-кампанентаў з блізкай семантыкай і сімвалікай, ці можна канстатаваць дзеянне прыёму плеаназму ва ўтварэнні ФА як сродку і спосабу для выражэння адмоўнага выніку нават пры ўзмацненні, двукратнасці дзеяння святла – дзень з яго святлом і агонь як святло ад асвятляльных прыстасаванняў (параўн. сінанімічныя ФА з *сабакамі* ці *са свечкамі* не знойдзеш, не адшукаеш, у якіх такімі эталонамі ўзмацнення пошукаў выступаюць сабакі ці свечкі, або ў рускай мове ФА *искать днём с фонарём*, дзе скарыстана найменне асвятляльнага прыбора). ФА *днём з агнём* перадае стэрэатыпнае ўяўленне, з аднаго боку, пра выключную рэдкасць таго, што шукаюць, з другога боку, пра немагчымасць ажыццяўлення пошукаў чаго-ці каго-небудзь ці вялікія цяжкасці такіх пошукаў.

Больш познімі паводле свайго ўтварэння, асабліва ў параўнанні з усімі папярэднімі адзінкамі з кампанентам *дзень*, варта лічыць ФА *парадак дня* ‘кола пытанняў, прызначаных для абмеркавання ў пэўнай паслядоўнасці на сходзе, пасяджэнні і пад.’, *злоба дня* ‘тое, што прыцягвае ўвагу, займае, цікавіць усіх у дадзены момант’, *на злобу дня* ‘пра што-н. надзённае, якое хвалюе, займае, цікавіць (гаварыць, пісаць і пад.)’ і *заднім чыслом /днём*

‘праз некаторы час пасля таго, як адбылося што-н.’, кожная з якіх утворана ў выніку метафаразызацыі свабодных выразаў, што адлюстроўваюць рэаліі новага часу. Іх можна хутчэй назваць слабаідыятычнымі фразеалагізмамі, паколькі, па-першае, семантычна галоўны кампанент, асабліва *парадак, злоба*, захоўвае сваё значэнне, па-другое, іх асаблівасцю з’яўляецца неабмежаванасць выкарыстання і адсутнасць стылістычнай замацаванасці (*Быліч перайшоў на сваё старыньскае месца, аб’явіў пасяджэнне адкрытым, прапанаваў парадак дня, за які прагаласавалі аднадушна, амаль механічна*. В. Блакіт; *Для сябе і для сваіх блізкіх сяброў я пісаў, часамі, вершы жартаўлівыя, на злобу дня*. К. Крапіва).

Такім чынам, выяўлення фразеалагічных адзінкі з кампанентам *дзень* вызначаюць адзін фрагмент карціны свету беларусаў, ілюструюць частку часовага кода культуры беларусаў. У іх адлюстравана ўяўленне чалавека пра абстрактныя паняцці, звязаныя з часам, вызначаюцца параметры і характарыстыкі часу, адлюстроўваецца ўсведамленне і ўяўленне чалавека пра час і сябе. Другасныя адзінкі, утвораныя з агульным для ўсіх кампанентам *дзень*, дзякуючы вобразным метафарам, здольным ствараць псіхалагічнае напружанне, на фоне якога ў значэнне адзінак «укліньваюцца» пачуцці-адносіны чалавека, набылі ролю эталонаў, стэрэатыпаў у вымярэнні і ўяўленні пра хуткасць, паўтаральнасць, няспыннасць, зменнасць і рух, вехі жыцця чалавека, даюць ацэнку і служаць сродкам выражэння адносін чалавека да часу і сябе.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Бирих, А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: около 6000 фразеологизмов / СПбГУ; Межкаф. слав. каб. им. Б. А. Ларина; А. К Бирих, В. М. Мокшенко, Л. И. Степанов; под ред. В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп.. – М. : Астрел ь: АСТ : Хранитель, 2007. – 926 с.

2 Гуревич, А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.

3 Ивашко, Л. А. Диалектная фразеология и ее формирование на базе лексики народной речи: Дис. в форме науч. доклада на соискание уч. степени д-ра филол. наук / Л. А. Ивашко. – СПб : СПб. гос. ун-т, 1994.

4 Ковшова, М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры / М. Л. Ковшова. Изд. 2-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 456 с.

5 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1. А – Л. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; т. 2. М – Я. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

6 Ляшчынская В. А. Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2015. – 223 с.

7 Ляшчынская В. А. Канцэпты прыродных стыхій у фразеалагічнай карціне свету беларусаў: агонь, вада, зямля і паветра / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2018. – 222 с.

8 Глумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 1: А – В / [Рэд. тома М. П. Лобан]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977.

9 Глумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 2: Г – К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978.

10 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 13. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – 381 с.

The article analyzes the phraseological units with the day component found in the Belarusian language and gives an interpretation of their images, components and, as a rule, the reference component day as a time unit of a cyclic variety, which is reinterpreted in the composition of phraseological units as secondary units and as time code units. culture of Belarusians and most of all as standards, stereotypes of a person's ideas about time and himself.